

ЗБОРНИК ЕТНОЛОГИЈА

3

UDK 39(497.7)(082)

ISSN 1409-8628

Јасемин Назим	
Навиките при спиење во Македонија во текот на 20 век	79-93
Jasemin Nazim	
Sleeping habits in Macedonia during the 20 th century	94
Петар Намичев	
Народното градителство во радовишко од XIX и почетокот на XX век	95-115
Petar Namičev	
Traditional architecture in the Radoviš district	116
Меланија Шерденковска	
Влијанието на Мијачките градители врз развојот на градбата и градителството на Балканот	117-123
Melanija Šerdenkovska	
The influence of the Miyak masons upon the development of the architecture on the Balkans	124
Трпа Рогановиќ	
Грнчарството, семеен занает и вековна традиција на велешката фамилија Левкови	125-139
Trpa Roganović	
Pottery production – a family craft and centuries-long tradition of the Levkovs family	140
Елизабета Конеска	
Белградскиот казанџија Михајло Цинцар Костиќ	141-148
Elizabeta Koneska	
Belgrade coppersmith Mihajlo Cincar Kostić	148
Марија Каневче	
Фурнациството или пекарството во Охрид и Струга	149-153
Marija Kanevče	
The baker's craft in Ohrid and Struga	154
Јелена Цветановска	
Крвна одмазда	155-163
Jelena Cvetanovska	
Vendetta	164

Народното градителство во радовишко од XIX и почетокот на XX век

Апстракт: Презентирани се еволуцијата на населбите, стопанскиот двор, типологијата и развојот на живеалиштата, нивната внатрешна и надворешна обработка, декорацијата, материјалите за градба, локалната етничка терминологија, движењата на градителите и обичаите поврзани со градењето.

Етничката област на Радовишко Поле, Шоплук и Јуруклук, претставува хомогена целина со локални етнички белези на населението. Селските населби се развиле во сооднос со развојот на најголемата градска населба Радовиш, која се споменува уште од XI век во една повелба на византискиот цар Василие II од 1018 г. Во XIV век, се споменува во времето на српскиот крал Урош, а во XVII век градот бил во состав на Кустендилскиот санџак. Подоцна бил и седиште на турска каза (Радовишка каза).¹ При крајот на 18 век Радовиш имал 4000 жители и бил опкружен со сидини, додека по 1912 г. Радовишкиот срез броел 53 села. Во втората половина на 20 век броел 7500 жители.² Поради ограничените стопански можности, населението, при крајот на 19 век, мигрира кон котлините, при што ги преземале имотите на Турците. Притоа многу села биле напуштени, но се формирале и нови, како на пример Ново Село.

Со развојот на Радовиш како економско средиште на оваа област, било овозможено формирање и развој на селските населби, во кои се

формирале живеалишта со градби прилагодени на општествено-економските, климатските и етничките локални сфаќања.

Населбите кои се опфатени во овој прилог во најголем број се дел од етничкиот предел Радовишко Поле (Лубница, Долно Липовик, Ракитец, Калугерица, Сурдулци, Дедино, Габревци, Воиславци, Погулево, Ињево, Дамјан, Злетово, Покрајчево, Јаргулица, Подареш, Раклиш, Тополница, Штурово), од јурукските населби – Калаузлија, како и Шипковица и Козбунар (Радовишки Шоплук), кои припаѓаат кон Струмско-Местанската етничка целина. Поновите населби се формирани во почетокот на 20 век, како на пример селото Дамјан во 1908 година.

Населението во овој крај во најголема мерка било доселено од соседните региони на Кривопаланечко, Кратовско и Кочанско. Се занимавало со земјоделство и чување на крупен добиток, додека обработливите површини се наоѓале надвор од населбата.

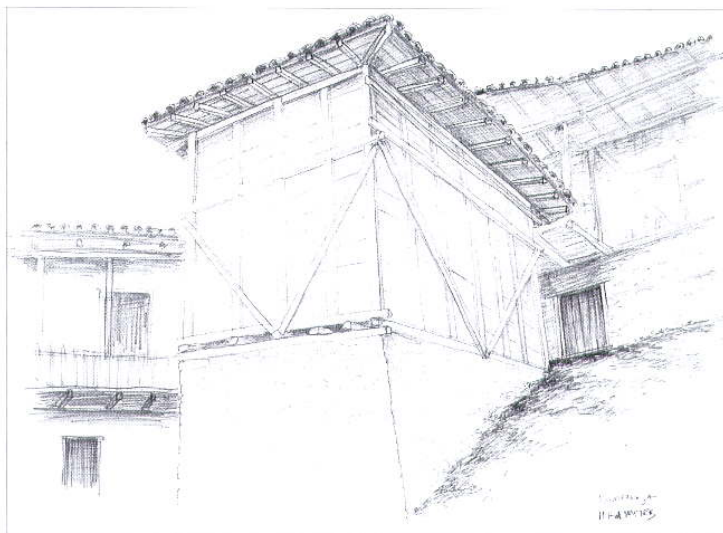
Селските населби со својата организација на семејната и селската заедница, се одржале во збиена форма. Населбите во Радовишко се лоцирани на планински терен и во подпланинските ридски предели, а поретко во котлинскиот дел. Во Радовишки Шоплук селските населби при доселувањето биле растурени по планината, групи-

¹ Кънчов, В., Македонија, Етнографија и статистика, Избрани произведения, Наука и искусство, София, 1970, 533

² Стојановић, С., Народна енциклопедија, III књига, сл. Р под: радовишко, Радовишко Поље, 644-645

Цртеж 1
Изглед на амбар од илеџ,
покриен со слама,
Шишковци

Цртеж 2
Изглед на амбар со дрвена
конструкција од илеџици,
Шишковци

Цртеж 3
Изглед на амбар со чардак,
покриен со ќерамиди,
Радовичко Поле

рани по родови *ќокови*,³ а подоцна најчесто биле поделени по маала. При доселувањето од Штипско, маалата се нарекувале според имињата на селата од каде што биле доселени.⁴ Најчесто селските населби содржеле по две маала (Ораовица, Ракитец) или три (Габревци). Населбите биле богати со водени извори, речни текови, потоци, чешми, бунари, а населението најчесто се занимавало со земјоделство.

Радовишките села имале дворови со стопански згради слични на оние од соседните етнички области. Најчесто се граделе: амбар, штала, кокошарник, кочина, гумно, додека трлата биле градени во полето.

Амбарите биле градени самостојно во дворовите, имале големи димензии поради големите потреби на семејството, со капацитет до десет тони, а житото можело да се чува две години (Ракитиш). Тие биле декорирани со минимална геометричка декорација од надворешната страна (Козбунар).

Плевните најчесто се граделе од камени сидови, а се покривале со ќерамиди, со пченична или ржана слама во снопови (Дамјан).

Кочината била плетена од габерови или јасенови гранки и покриена со слама (Дамјан). Кокошарниците се граделе *йлејени*, на високо (Дамјан).

Трлата ги граделе во полето, од дрва и гранки, и во нив се правела урда, сирење, од козјото млеко *мајеница* (Дамјан).

Фурната била градена одделно од куќата, во дворот, од камен или *йлий* (Ораовица), а се покривала со камени плочи или слама (Козбунар). Во некои дворови имало *казаница* објект за печење ракија (Воиславци).

Секое домаќинство чувало од 50 до 150 овци. Покрај обработливите површини се граделе привремени престојувалишта *кошари*, каде што сточарите живееле преку летото, кога се грижеле за добитокот.

Развој на живеалиштата

Куќите биле градени од камен и плет, во духот на традицијата на народното градителство и локалните сфаќања за техниката и технологијата на градењето, во заветрина, со добра прегледност кон околината.

Првичните форми на куќите содржеле една просторија со едноставна градба,⁵ во функција на семејната заедница. Живеалиштата најчесто се нарекувале *едночелни*, кои подоцна се прошириле во хоризонтален правец и се нарекувале *двочелни*.⁶ Според примената на сламата за покривање на куќите, тие се нарекувале *сламеници*.⁷

Куќите во Шипковица и Козбунар (Радовишки Шоплук) биле најчесто едноделни, покриени со слама – *кошара*, од затворен тип, со облога од штици на фасадата.

Просторот на едноделното живеалиште

Цртеж 4
Изглед на штала изградена од камен, покриена со слама, Шипковица

бил поделен на два дела: за добитокот *j'p* (Дамјан, Подареш, Воиславци) или *долни крај* (Дамјан, Габривци), на нивото на земјеното тло и *соа*, простор со огниште или *куќа* (Дамјан) подигнат од тлото за триесетина сантиметри, во функција за престој, подготовка на храна и спиење на луѓето (Дамјан), *на оцак* (Ињево).

На подигнатиот простор на средината се градело огниште, а просторот бил поделен на *лев* и *десен кај* (Дамјан).

Од страната на *j'рош*, на средината на страничниот сид од камен се наоѓал отвор за исфрлање на арското ѓубре и за осветлување – *кашник* (Дамјан), *мала враџа* (Ораовица), *враџница* (Ораовица).

Покрај едноделната просторија, во 19 век од предната страна се доградувале дополнителни *одајчиња*, поради зголемувањето на бројот на членовите во заедницата или при делење на куќата помеѓу неколку браќа (Ињево, Лубница). Едниот дел од предниот простор се нарекувал *ирем*, најчесто средишниот, а се формирал и *чардак* (Дамјан, Погулево). Чардакот бил во функција за работа, одмор, пречекување на гости, спиење, а најчесто се користел во летниот период. Често во тремот се поставувал амбарот кој бил изграден од дрвена конструкција (Шипковица). Приземната повеќеделна куќа во овој предел се градела најчесто во периодот на 19 и почетокот на 20 век. По својата конструкција и просторни содржини, во најголема мерка куќата била прилагодена на потребите и економските можности на семејството.

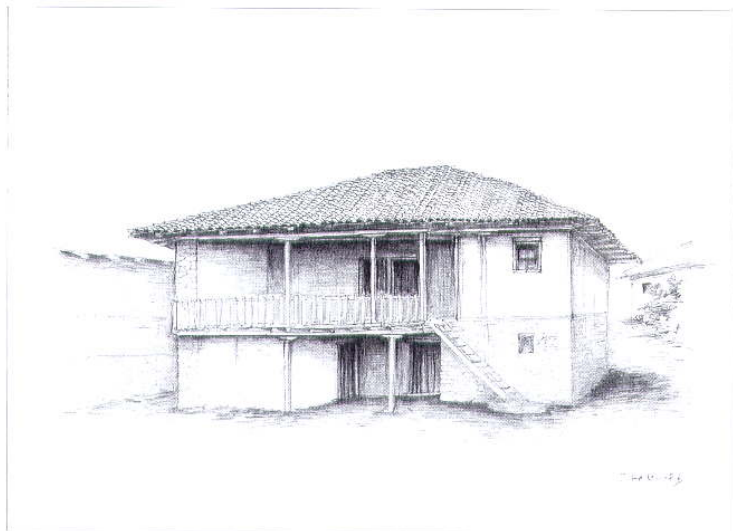
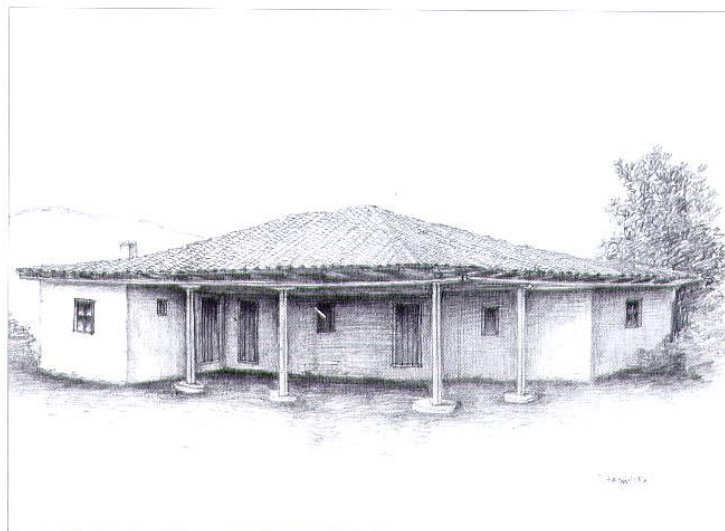
Во понатамошната еволуција на живеалиштето, приземните повеќеделни куќи содржеле вкопан подрум *изба* (Погулево). Кога *избаџа* била длабока, предниот дел се нарекувал – *вонкашна* визба, а задниот – *најтрешна* визба (Гебревци). Визбата се градела на стрмниот планински терен, како подлога за живеалиштето (Шипковица, Воиславци). Подрумската просторија се користела како потпора кај едноделната куќа со чардак (Гебревци), а подоцна, над визбата се градел чардак (Ињево). На овој начин градителите го покажувале своето мајсторство при што во просторот на куќата внесувале содржини и конструкции секогаш со различна форма.

Куќите со кат имале две нивоа каде што јасно биле поделени содржините, помошните простори во приземјето и просторите за живеење на катот. Тие, според основната концепција, можеле да бидат *затворени* со порта во приземјето (Шипковица, Сурдулци), со внатрешни дрвени скали, или пак *отворени*, со чардак, со надворешни дрвени или камени скали (Погулево). Куќите *чардакли* во приземјето имале просторија за добитокот *и'јр* (Подареш, Воиславци) со јасли за хранење на добитокот покрај сидот, *земник* (Ораовица), *одајчињата* се нарекувале *горна* или *долна кошарка* со огниште, додека просторот на тремот во приземјето се нарекувал *йорџи*, каде што стоел и амбарот (Подареш). На катот одаите се нарекувале, во зависност од функцијата и положбата, *домџа*, *средна* соба, *крајна* соба, *голема* соба, *горна*, *долна*, *на оцак* (Воиславци). Во домата, каде

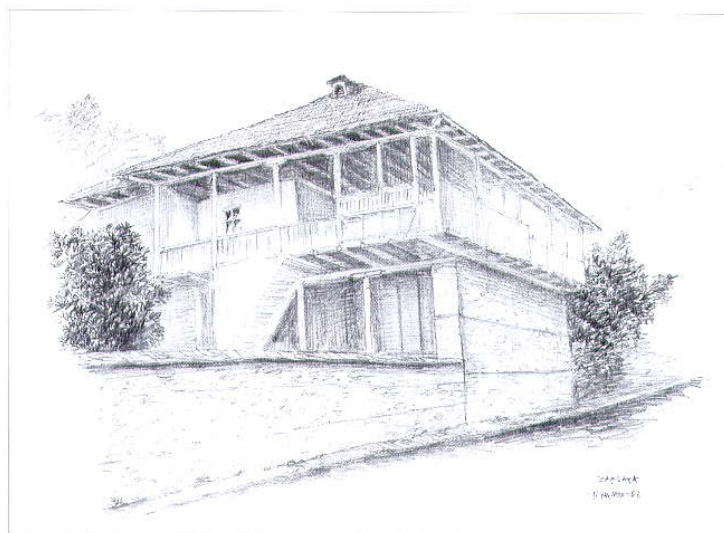

Цртеж 5
Кошара за чување на добиток,
изградена во Ылеј,
Радовишки Шойлук

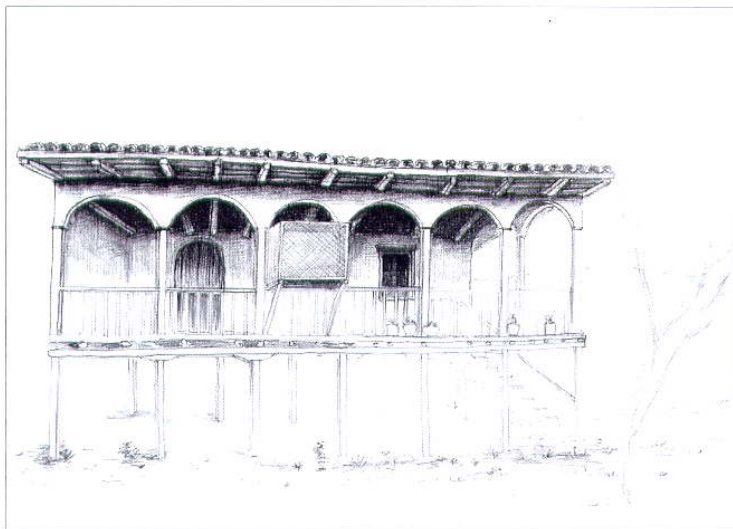
Цртеж 6
Приземна кука со штем,
Радовишко Поле

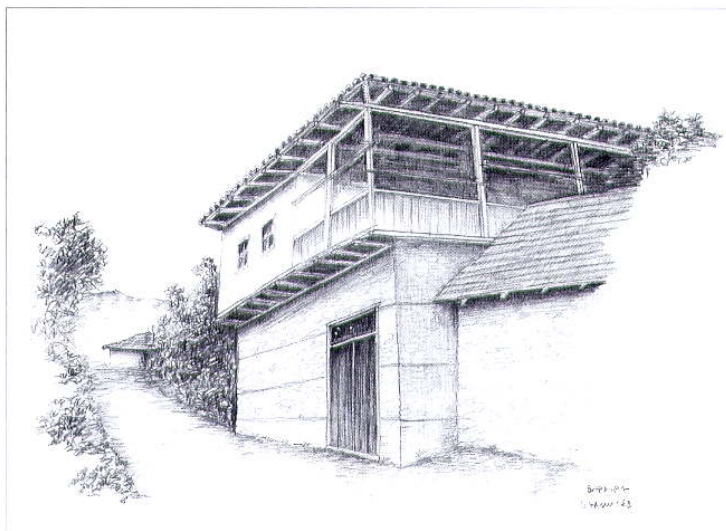
Цртеж 7
Изглед на кука чардаклија,
Радовишко Поле

Цртеж 8
Изглед на кука чардаклија
со амбар на чардакот,
Варвара

Цртеж 9
Изглед на куќа чардаклија,
Радовичко Поле

Цртеж 10
Изглед на куќа со приземје и каџ,
Варвара

Цртеж 11
Надворешен изглед на
куќа чардаклија, Конче

што се приготвувало храна, се наоѓал *водарник*, *йолици* и други покуќнински предмети. Во приземјето, често од страна на улицата, една од просториите добивала намена за продавница, со посебен влез (Воиславци).

На катот кај пространиот чардак, подоцна настанувале одредени преградувања на просторот во зависност од потребите на семејството. Се применувал издигнат простор на ниво од педесет сантиметри кој бил преграден со сидови од плет, со што бил добиен затворен простор – *одајче* (Подареш). Во друг случај, голем дел од просторот на чардакот бил претворен во амбар за складирање на *зимовиштите* (Подареш, Воиславци).

Кај некои куќи, каде што живееле Турците, сè уште се зачувани бањите – *амам 'к* (Калаузлија), додека на чардакот се градел исфрлен дел за садови кој се нарекувал *абдеслик* (Калаузлија). Скалите за чардакот често имале дрвен капак (Ораовица, Злеово).

Куќите од типот чардаклија биле најраспространети при крајот на 19 век и првата половина од 20 век. Нив ги граделе семејства најчесто од рамничарските и брдските села, но подоцна, како градежен модел, чардаклијата се градела и во планинските населби.

Формата на чардакот најчесто била правоаголна, во аголна положба во габаритот (Калаузлија, Воиславци, Јаргулица) или често по целата негова должина (Тополица, Ораовица, Злеово). Поретко чардакот имал неправилна форма кај куќите со поголеми димензии, каде што ги поврзу-

вал сите одаи во една просторна целина (Раклиш, Воиславци, Сурдулци, Подареш). Покрај одаите, *куќаџи* и чардакот, во оваа област се градела остава – *келерче*, најчесто во средишниот дел помеѓу две одаи (Покрајчево, Злеово, Подареш). Се памети дека овие куќи биле градени за време на постоењето на задругите (Злеово).

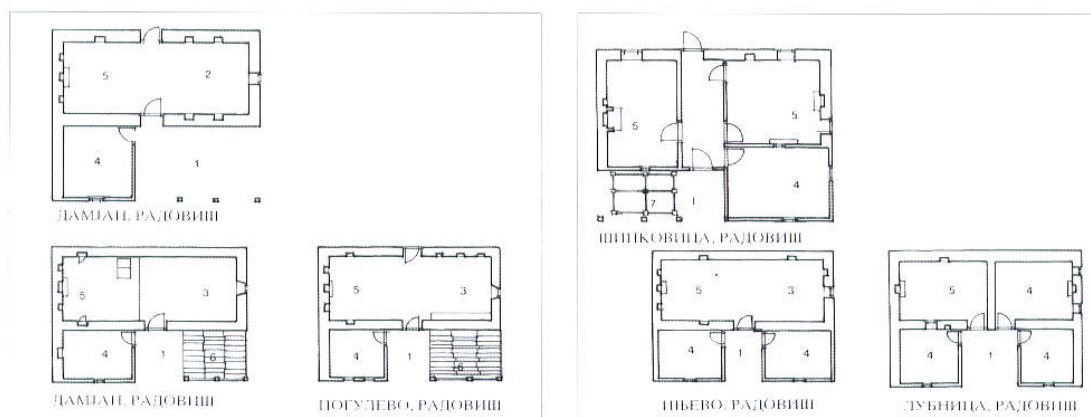
Куќите во Шипковица и Козбунар (Радовишки Шоплук) биле најчесто со кат, од типот на двојни куќи. Братските куќи, и покрај големиот габарит, најчесто имале одвоени простории во еден габарит, со засебни влезови, но со слична големина на собите (Подареш, Козбунар). Најчесто братските куќи се граделе наменски, а поретко куќата на целото семејство била делена помеѓу браќата.

Надворешна обработка

Живеалиштата имале скромна и едноставна надворешна декорација. Мајсторите, по желба на домаќинот, на крајот од градењето, на одредено видно место, најчесто на аголот или на средишниот дел помеѓу прозорците, или над влезната врата, го впишувале името на домаќинот, или на мајсторите, годината на градење или правеле одредени вегетабилни или геометриски мотиви. На тој начин се потенцирало значењето на живеалиштето, но и економската моќ на домаќинот, кој сакал да остави трага за времето на градењето кое претставува значаен момент во народното живеење.

Цртеж 12
Изглед на приземна куќа – брајска
со две издвоени просторни целини,
Конче

Цртеж 13

Основи на приземни повеќеделни куќи со штрел и чардак, Дамјан, Погулево, Шипковица, Лубница

Поретко, на аголните површини обработени со малтер се применувала геометричка декорација со вртнување (Воиславци).

Геометриската декорација претставува дел од народното творештво. Ја имало најчесто на дрвените челни страни од носечките дрвени столбови (Подареш, Ораовица, Раклиш, Козбунар), на оградата од штици на чардакот (Ракитец, Воиславци) или на амбарот (Дамјан), на челните површини на внатрешните врати (Подареш). Декорацијата во народното творештво се изразува со означување на геометрички полиња, со профилирани дрвени лајсни на вратите, таваните и долапите, со засекување на дрвените рамни површини од столбовите, или линиско геометричко декорирање на рамките на прозорците од надворешната страна во малтер (Подареш).

На челните фасади најчесто доминирале вградените амбари изработени од штици, кои се поставувале на аголно место на катот, во просторот на чардакот, или над скалите, заради изложување на провев. Тие често имале обем од шест *курсака* или 2000 кг. (Дамјан). Оваа положба на амбарот била препознатлива за живеалиштата во овој етнички предел, а со тоа се потврдува односот и значењето на храната која била од егзистен-

цијално значење за семејната заедница за која домаќинот се грижел.

Внатрешна обработка

Внатрешната обработка на просторот и бројот на покуќнинските предмети биле скромни кај селската радовишка куќа. Помалку биле застапени кај приземните живеалишта, а во поголем обем кај куќите со кат и чардак, каде што одаите биле декорирани, а служеле за пречекување на гости при семејни веселби и верски празници. Тоа се должи во голема мерка на влијанието од декорацијата на градската средномотна куќа, која пренесувала одредени модели на форми и детали во селската куќа.

Во просторијата – куќа од покуќнинските подвижни предмети се наоѓал амбарот изработен од дрво, кој најчесто бил поставен во аголот (Тополница), или во средината – *амбарџик* (Дамјан, Габревци). Амбарот често стоел во тремот, кај приземните живеалишта (Шипковица).

Во *куќата* и одајата имало полица – рафт со едноставна форма, вградена под таванската конструкција, во линија со горниот раб на огништето (Подареш).

Во приземјето, кај типот *чардаклија*, имало куќа со *долапи*, *сергени* (Ораовица), *седалки* (Раклиш) и огниште, која заради богатиот ентериер се нарекувала турска соба (Ораовица).

Огништето како централно место во обредните и семејните случувања во народното живеење, најчесто било полузатворено, со завршна капа изработена од дрвени штици (Козбунар, Шипковица), или со правоаголни малтерисани површини.

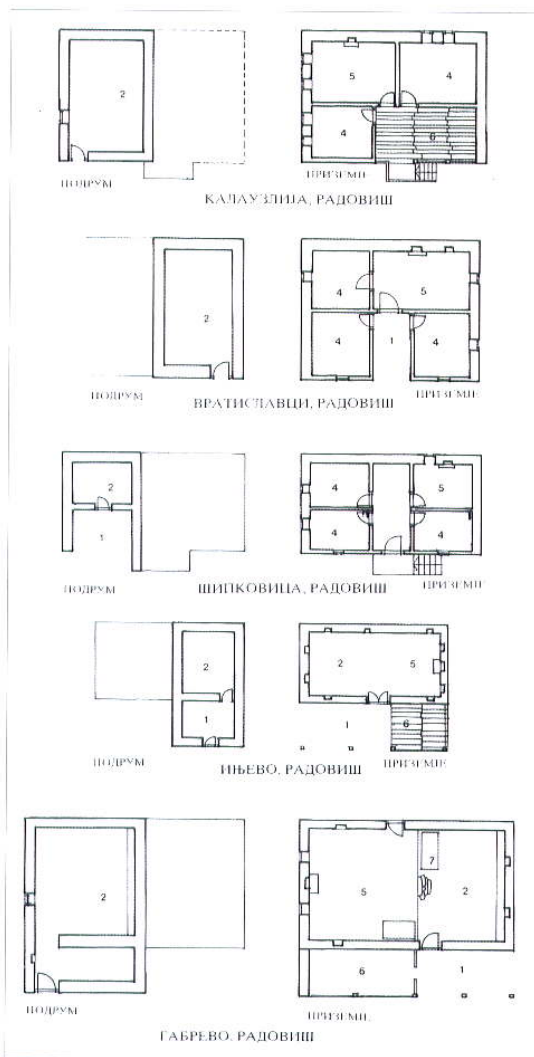
³ Кличкова, В., Народната архитектура во Дебарски Дримкол споредена со архитектурата во Радовишки Шоплук, Стара селска архитектура (Заштита и ревитализација), материјали од симпозиум, Дебар, 1972, 50

⁴ Македонија како природно и стопанско цјало, Македонски научен институт, Софија, 1945, 114

⁵ Светиева, А., Резбани тавани долапи и врати во Македонија, Скопје, 1986, 101

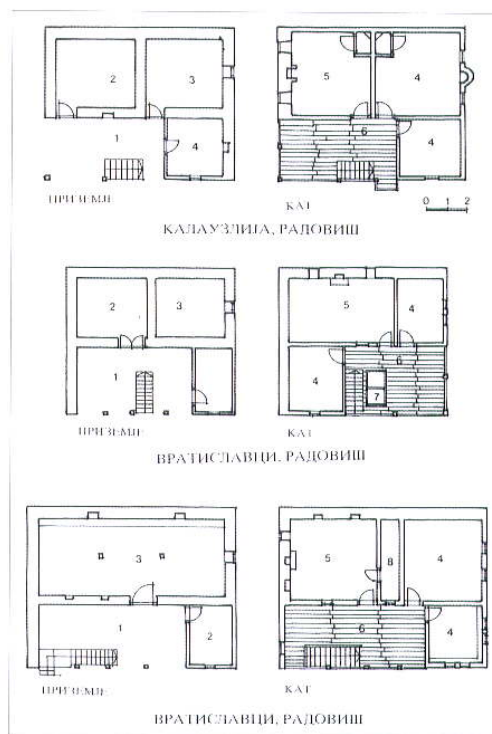
⁶ Кличкова, В., нав. дело, 50

⁷ Исто, 50

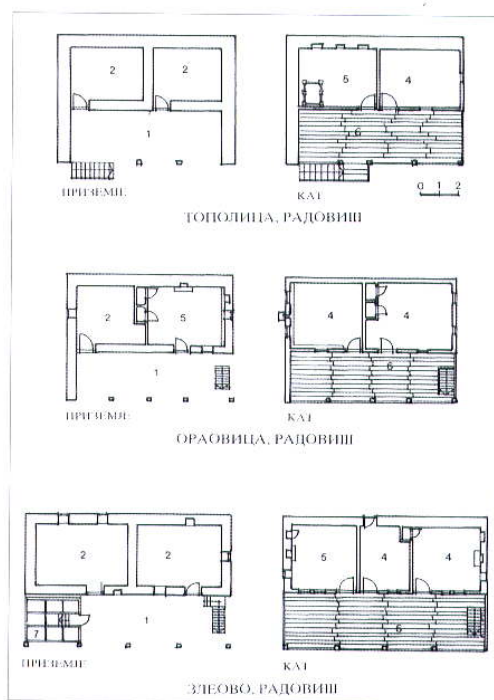
Цртеж 14

Основи на куќи со приземје и вкопан подрум,
со штем или чардак,
Калаузлија, Воиславци, Шипковица, Инјево, Габреви

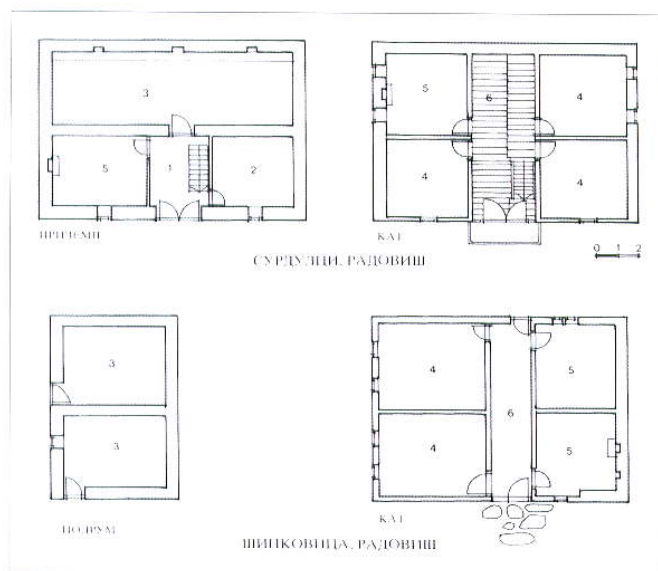
Цртеж 16

Основи на куќи со приземје и кат,
со правоаголен чардак, Калаузлија, Воиславци

Цртеж 17

Основи на куќи со чардак
по целата должина на куќата,
Тополица, Ораовица, Злеово

Цртеж 15
Основи на куќи во две нивоа,
од зајворен џиш,
Сурдулци, Шипковица

Таваните поретко се обработувале и декорирале, најчесто со украсни лајсни, како и надвратниците на внатрешните врати кои воделе во одаите (Раклиш). Се граделе со надолжно поставени профилирани штици, со декорација на стилизирано сонце на еден дел од таванот (Шипковица).⁸ Притоа, кај таваните на куќите каде што живеело муслиманско население, била применувана овчарска резба (Конче).⁹

Од покуќнинските предмети, во одаите се чувале ковчежи со геометричка декорација на челните страни (Козбунар). Поретко, при градењето на куќата дограмаиите изработувале долапи кои биле вклопени заедно со конструкцијата на сидот (Ораовица) во одаите.

На тој начин внатрешноста на куќата била исполнета со природен колорит и едноставна декорација како израз на народното творештво, со јасни карактеристики на етничкиот предел.

Градежни материјали

При градењето на куќата семејството извршувало одреден број на подготвителни работи, со кои се означувал почетокот на градбата. Домаќинот, со помош на соселаните, организирал се-

чење и пренесување на дрвените греди, каменот и земјата, кои биле потребни за куќата.

За гредите и столбовите се носеле дабови дрва од одредени места – мајдани или од шумата (Лубница).¹⁰

Камен се носел од места каде што бил цврст и со форма за вградување – Дага, од каде што со копачи се одвојувал од карпите и обработувал (Дамјан).¹¹ Во куќата не се ставало бел камен, не давале мајсториите (Ораовица).

Во оваа етничка област се применувала одредена градежна терминологија за дрвената конструкција и чатијата, која се востановила во локалниот говор во понатамошното живеење на локалното население.

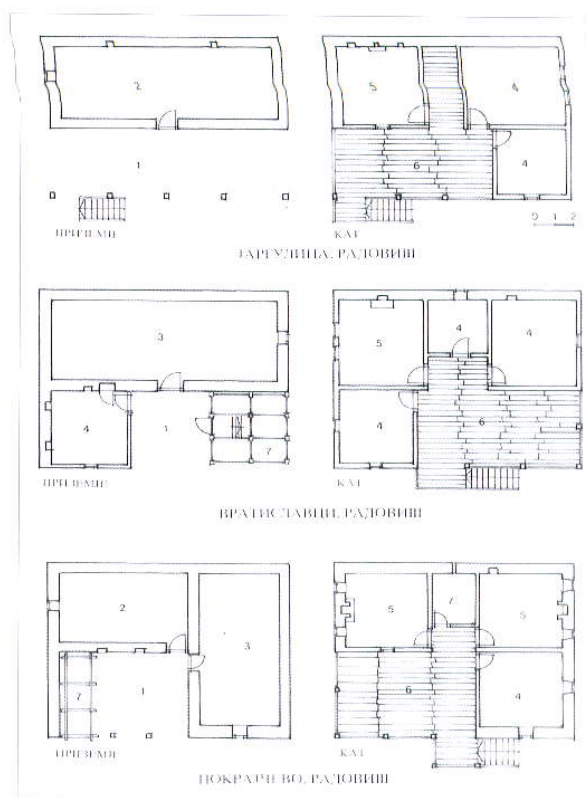
Покривната конструкција се градела од обработени греди, при што како подлога над камените сидови се ставале носечките греди *џаванарки*, (Ораовица) со пречник од 50 см (Габревци), додека помеѓу приземјето и катот, за *душемето*

⁸ Светиева, А., Декорирани тавани, долапи и врати во Радовиш и с. Конче – Радовишко, Зборник од XXI, Конгрес на СЗФЈ, Радовиш 1984, Скопје, 1986, 59-63

⁹ Светиева, А., Резбани тавани ..., 101

¹⁰ Во Ораовица носеле дрва од Плачковица, јасика од месноста Смиљанска Река, Лева Река, а даб од планината Готен; брест и даб од месноста Дегилав, а тополи од полето пред селото (Ињево), од Радешка Река, од Церје со дрвена кола со биволи по полето (Лубница). Буково дрво носеле од месноста Влао, а дабово од Тремчино.

¹¹ Од месноста Орлин камен носеле претходно исцепен – црн и син камен (Ораовица), мек камен од месноста Рсуловец (Ињево), од Маслин дол, Јерон дол и реката Лубница (Лубница), Дујков дол (Габревци).

Цртеж 18
Основи на куќи со
неправилна форма на чардак,
Јаргулица, Воиславци, Покрајчево

се користеле цврсти дабови греди кои се нарекувале – душмарки (Ораовица, Ињево). Притоа, вертикалните греди се нарекувале – *џаџази* (Дамјан), *џојове* (Ораовица), а косите аголни дрвени греди – *чаџми* (Дамјан, Ораовица), а највисоката хоризонтална дрвена гредка – *било* (Дамјан) или *џојанџа* (Ораовица). Над чатмите се поставувале хоризонтални летви, како подлога за смесата од кал и *џлева* (ситна слама), над кои се лепеле ќерамидите со правилен хоризонтален распоред (Дамјан). Со रहेдењето на ќерамидите завршувало градењето на куќата, така што таа била заштитена од климатски и други негативни влијанија.

Обичаи околу градењето

Кога дрвото за гредите било исечено и донесено пред куќата, каменот и земјата подготвени, се започнувало со градбата, при што се применувале одредени обредни дејства во прилог на успешното градење и користење на куќата и нејзина заштита од негативни влијанија.

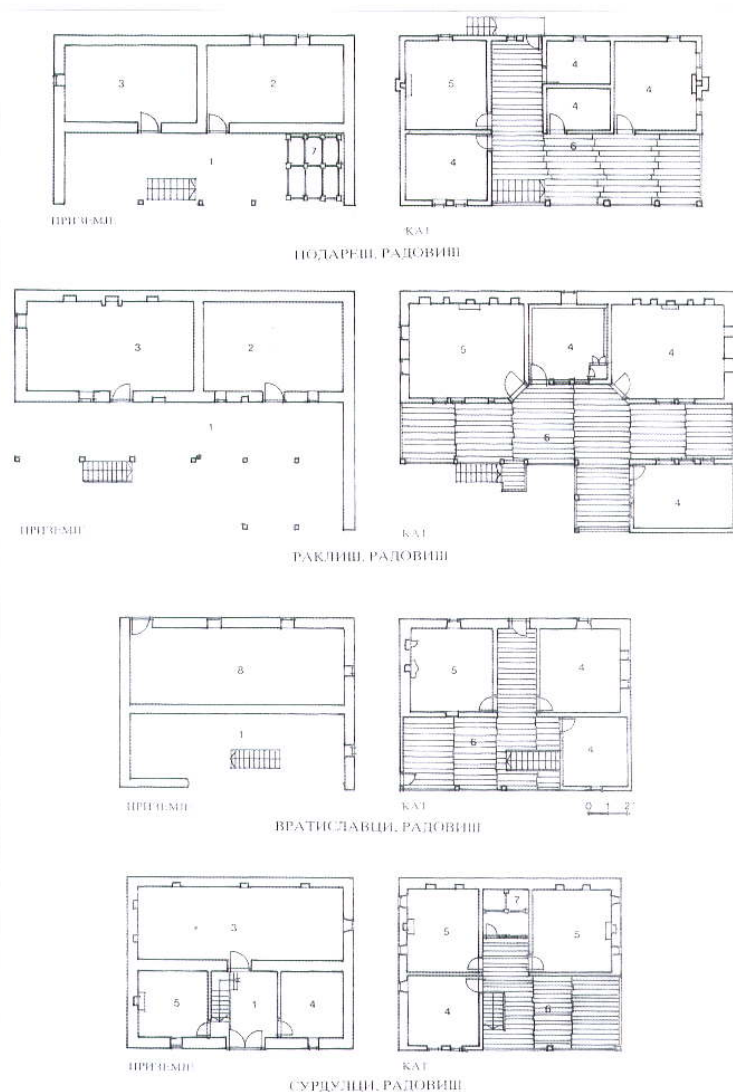
Најчесто се започнувало со градбата, односно копањето на првиот темел, во понеделник

(Дамјан, Ораовица, Шипковица, Лубница, Габревци), во среда (Шипковица), во четврток (Ораовица, Ињево, Габревци), поретко во сабота (Дамјан), на новина (Дамјан, Ораовица, Ињево, Габревци), при што се честело со вино и ракија (Дамјан, Шипковица). За неповолни денови за започнување со градбата – *најлош саџи*, *баксуз*, се сметале вторник, ¹² петок, сабота или недела (Габревци).

Домаќинот прв почнувал да го копа темелот (Дамјан). Во текот на градењето на темелите домаќинот стоел покрај нив *да не му сџава некој нешџо* (Ораовица), со што верувал дека градбата нема да биде успешна.

При започнувањето на градењето на куќата, главниот мајстор на темелот (Габревци) колел јагне, коч или овен (Дамјан), на десната страна *да каџе крв у секој џемел*, *џо сџиџе џемели* (Дамјан, Ињево), *низ џемелот* (Габревци), на исток, *на огрејо* (Ораовица). Главата се ставала *на сл'џице блесновање* (Габревци), *ја заџрејџи главџа* на

¹² Делиниколова, З., Обичаи поврзани со поедини празници и неделни дни во Радовници, ГЕМ, Скопје, 1960, 175.

Цртеж 19
Основи на куќи со
неправилна форма на чардак,
Подареш, Раклиш,
Вратиславиц, Сурдулиц

два темела (Ињево), а кој има *тџура* и *лири* у главата, *семејството да биде здраво* (Габревци).

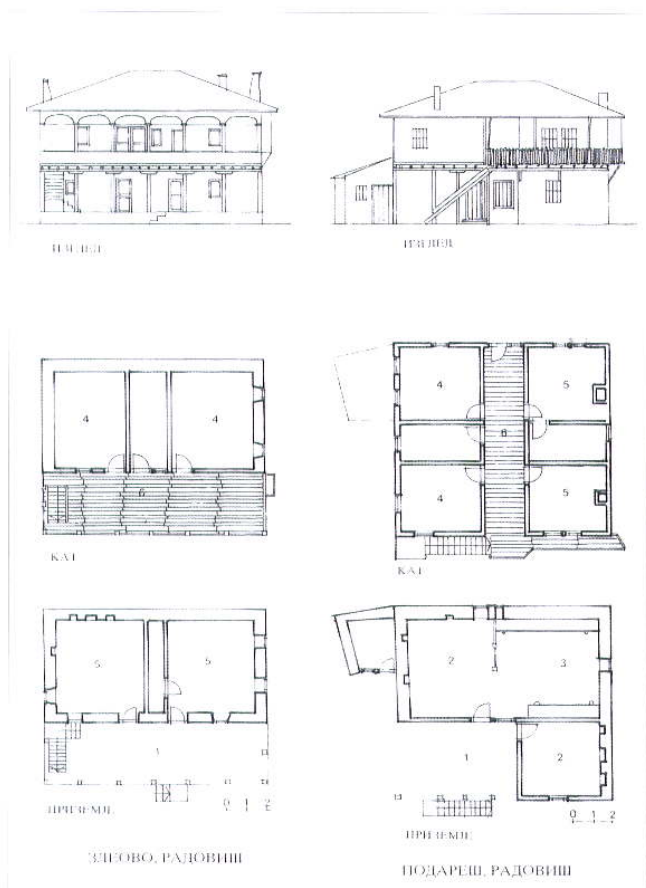
Потоа, закланото животно се подготвувало за ручек за домаќините и мајсторите (Дамјан, Ињево), а се собирале сите пријатели (Дамјан).

Во темелите, покрај главата од животното (Ораовица), се ставале пари, книжни и сребрени (Ораовица), се ставало шишенце со вино (Ињево), со зејтин (100 гр), или писменце со информација за името на тајфата (Шипковица, Ињево) кој и кога ја градел кукаша (Ораовица), со светена вода (Ињево), а поп се викал (Ињево), или не се викал (Ораовица). Притоа се благословувало *нека е среќно, со здравје, нека е аирлија, вековна кукаша* (Ињево). Парите кои се фрлале во темелот ги зе-

мал мајсторот (Ораовица) и со нив купувал пијалак (Ињево). На домаќинот мајсторите му давале крст со крв од јагнето (Шипковица).

При правењето на чатијата, на билото се ставал дрвен крст, сливова гранка – *зеленко*, *сџаваши* *сџимче* и на *гранкаша* ги редат *даровише* (Ињево), *зелена гранка од багремче со кишка* (Дамјан), додека главниот мајстор благословувал: *Кој донесе, на мајсторише дарови, на калфише кошек* (Дамјан),¹³ *алал нека е, Господ нека даде*

¹³ Податоците во прилогот се прибрани од страна на авторот за време на теренските истражувања во 1996 година од информаторите: Спасо Ристов од Дамјан, роден 1928 г; Трајан Коцев од Дамјан, роден 1923 г;

Цртеж 20
Основи и преден изглед на куќи чардакли,
Злеово, Подареш

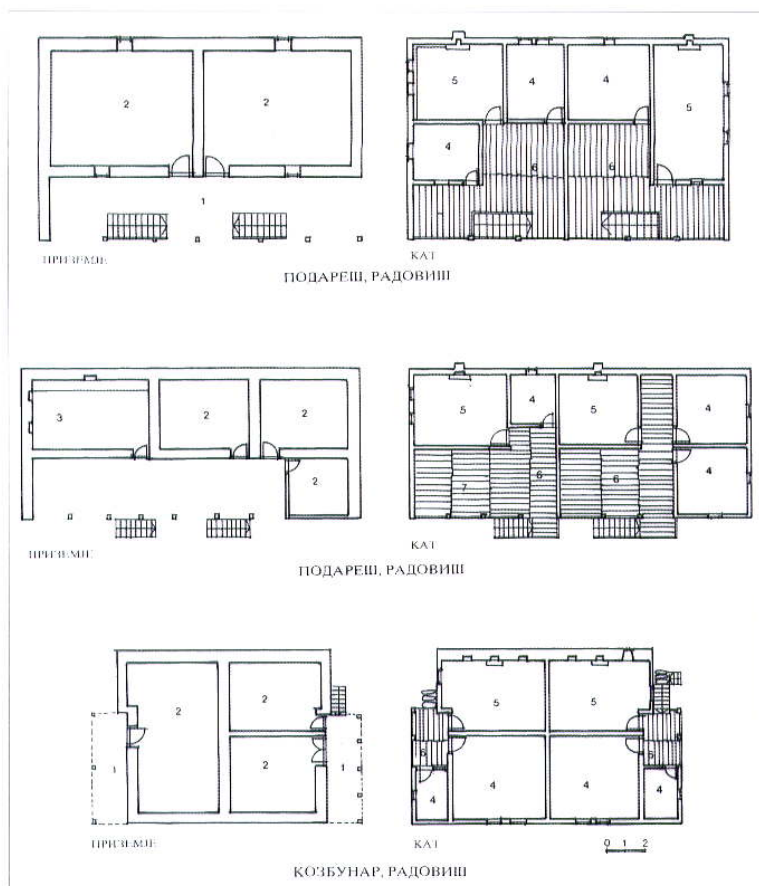
повеќе, у оваа куќа фамилија да има, свадби да има, деца да има, по оваа и друга да се прави, да се пие да се јаде, до век така да остане (Дамјан); да е жив домаќинот, да дава ракија домаќинот, да има најредија во куќата, погодија да има во мајсториот, аирлија да е куќата (Ораовица); дар кој донесе бериќаварсан, да е жива ситокајта, да му е здравје на најфата, голем бериќет во поље да има, Господ да помогне (Ораовица); бакиши дојде од газдата Лазо, да му даде Господ век и здравје, и бериќет во поље, на деца бонбончиња, на бабиите локумчиња, на дедовиците пунун (Ињево); на мајсториите марифеј, на газдата марифеј, на калциите кувей (Лубница); газдата донел бакиши, Господ бериќет на нивите, ситокајта, децајта, бериќет на газдата, на калфата кутек (Габревци); на калфиите марифеј, на мајсториите бериќет, на бабиите меко лејче, алвичка, на децајта бонбони, кој ќе донесе Господ здравје (Габревци).¹⁴ Во текот на денот да-

ровите се собирале, и се делеле помеѓу мајсторите (Ораовица).

На тој начин, со запазување на денот и начинот на отпочнување со првиот темел, со значењето на сите прилози во него, со давањето подароци за чатијата, како и при влегувањето во новата куќа, се сметало дека се извршени сите обредни дејства за успешна и долготрајна градба на куќата, при што биле отстранети сите можности за негативни влијанија и семејството можеле безбедно да ја користи куќата.

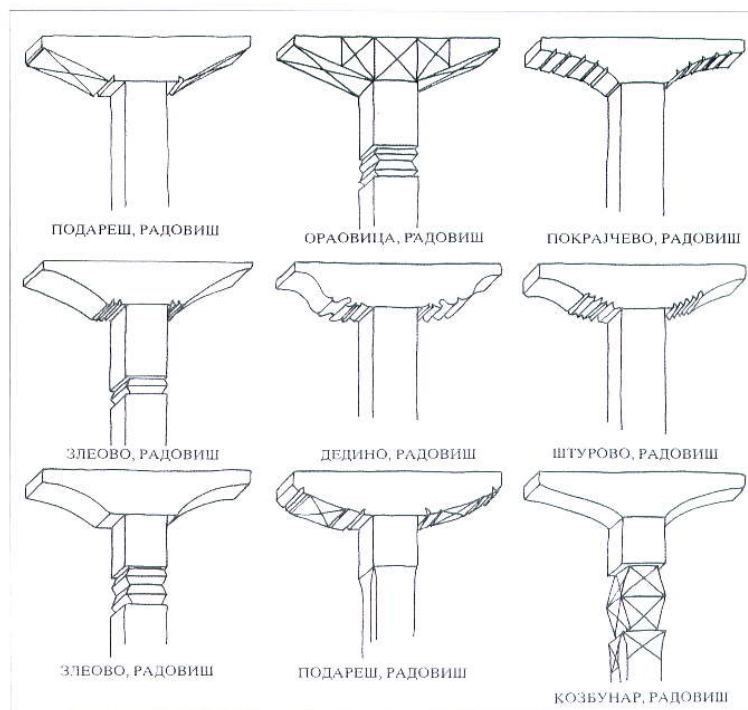
Аврам Атанасов од Ораовица, роден 1919; Илија Камчев од Воиславци, роден 1946 г; Милчо Трајков од Шипковица, роден 1932 г; Спасова Илинка од Шипковица, родена 1922 г; Лазар Коцев од Шипковица, роден 1938 г; Петруш Спасов од Лубница, роден 1917 г; Страхил Ристов од Габревци, роден 1925 г; Стефан Василев од Габревци, роден 1945 г.

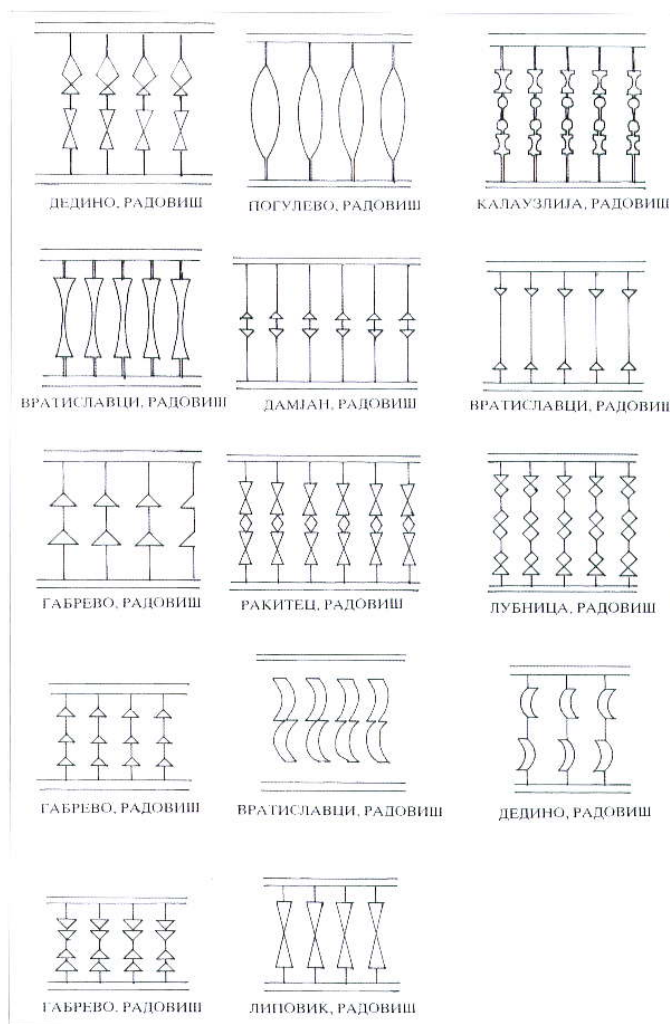
¹⁴ Податоците се прибраны од теренското истражување во периодот на јуни 1996 г.

Цртеж 21
Основи на брајски куќи,
Подареш, Козбунар

Цртеж 22
Изглед на декорирани
дрвени стълбови,
Радовишко

Цртеж 23

Изглед на декорирани огради од чардак,
Радовишко

Градителски тајфи

За успешниот тек, начинот на градење и нејзината форма, од големо значење било искуството и знаењето кое го поседувале градителските тајфи или локалните мајстори.

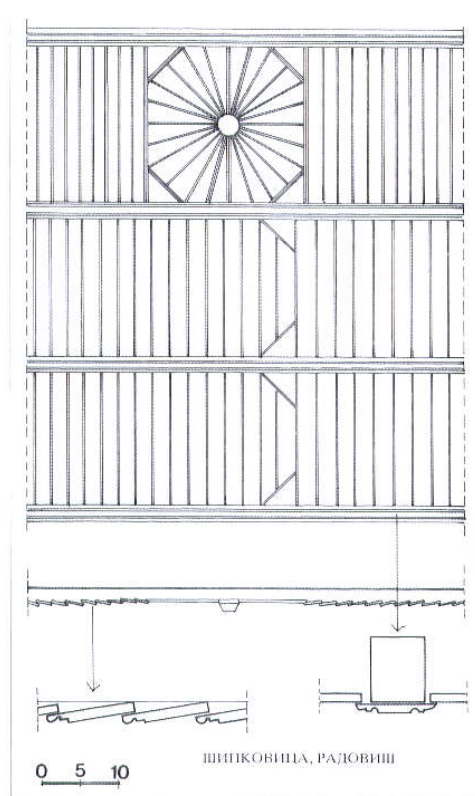
Градители на живеалиштата, според теренските информации, најчесто потекнувале од Радовишко, Кривопаланечко¹⁵ или биле локални мајстори организирани за градење на куќи и стопански градби, за задоволување на основните потреби на семејствата.¹⁶

¹⁵ Светнева, А., Резбани тавани ..., 146-149

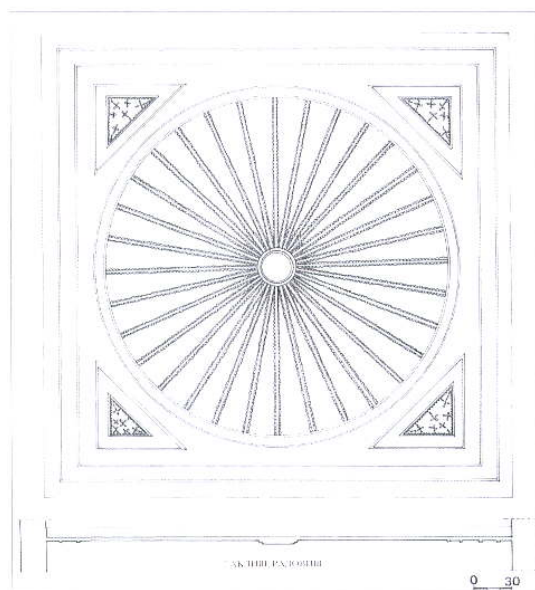
¹⁶ Во Погулево работеле мајстори од Ињево во средината на 20 век, во Дамјан од Вратница. Од Паланечко (Крива Паланка) мајстори работеле во Погулево, Дамјан (мајстор Стамси, дедо Мите), а во Ињево ги наре-

мајсторите со себе носеле алат, бичкии, секира, тесла, мистрија и друго (Дамјан). Најчесто, тајфите биле во група од три до четири мајстори и калции (Дамјан, Ињево), шест души со четири мајстори и двајца калции (Дамјан), или на секој мајстор по еден калција (Ораовица), или броеле пет до шест мајстори (Габревци). Понекогаш кал-

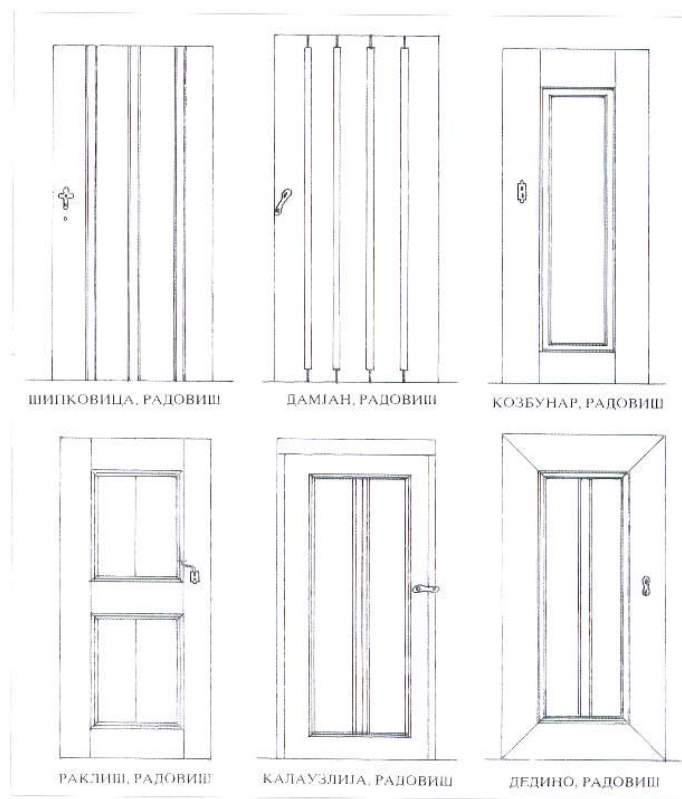
кувале – *палангашии*. Во Ораовица амбарот го правеле мајстори од Робово (Малешев). Во Лубница работел локален мајстор Ристоман Коцев, 1938, а за чатјата доаѓале Арнаути од Дебар. Локалните мајстори од Ињево работеле во Скоруп, Конче, Вонславци, Сурдулици и др. населби, а најпознати мајстори биле од Дедино (Ињево). Локални мајстори работеле и во Габревци, а доаѓале од Демир Хисар и од Каменица. Во Јаргулица локални мајстори работеле од Долно и Горно Липовиште и Варварица. Во Покрајчево работеле мајстори Јуруци од Мал Готен.

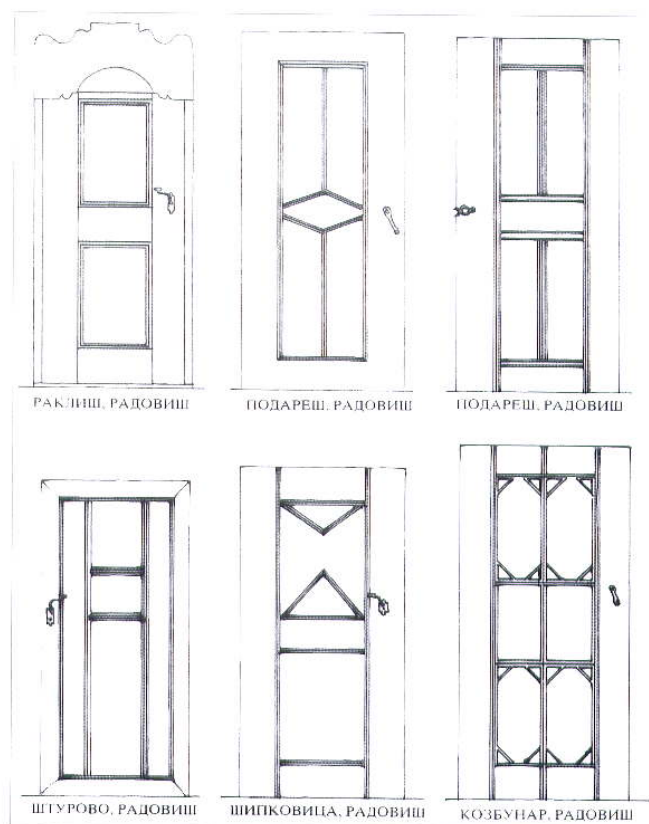
Цртеж 24
Изглед на шаван од чардак,
Шипковица

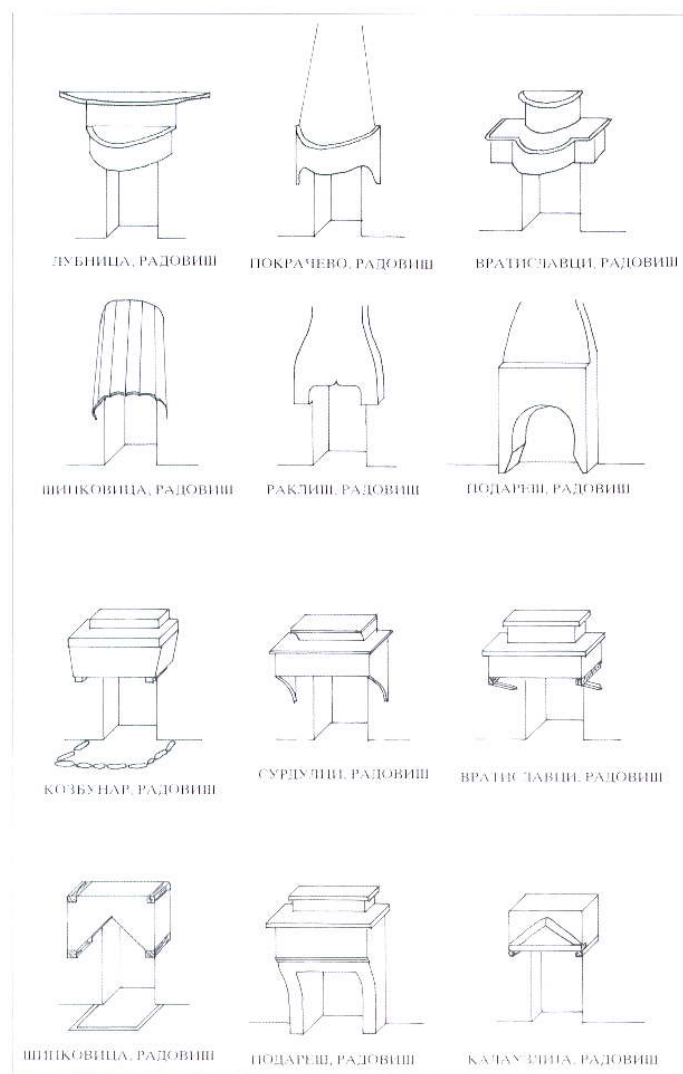
Цртеж 25
Изглед на шаван од одаја со
форма на стилизирано сонце,
Раклиш

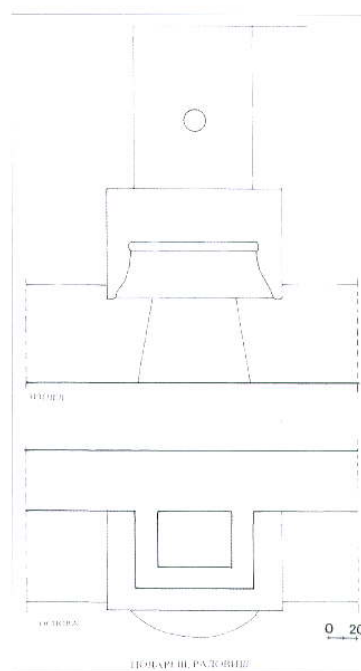
Цртеж 26
Изглед на внатрешни врати
со геометриска декорација,
Радовишко

Цртеж 27
Изглед на внатрешни
врати со геометриска декорација,
Радовишко

Цртеж 28
Изглед на различни типови
на огништа,
Радовишко

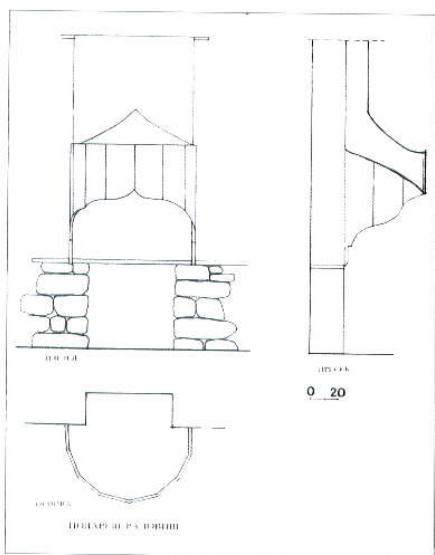

Цртеж 29
Изглед и основа на огниште од одаја,
Подареш

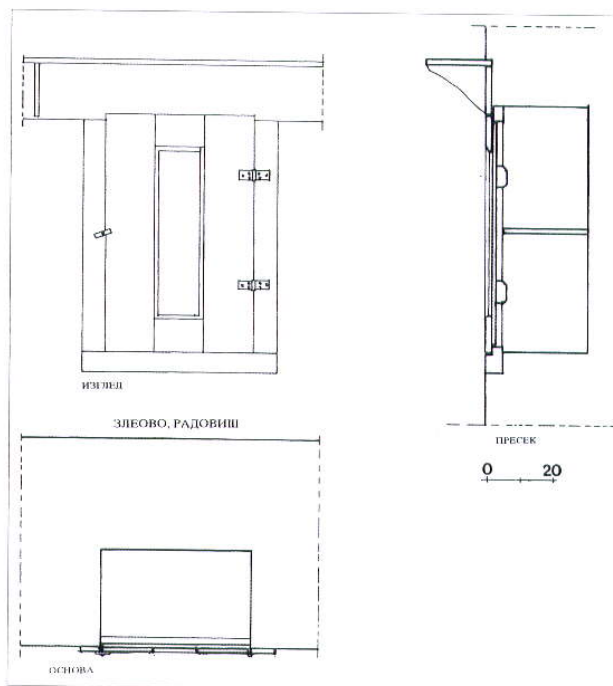
циите потекнувале од селото (Дамјан). Тајфите за еден месец работеле на неколку куќи, а им биле потребни десет до петнаесет дена (Дамјан), или до еден месец (Лубница) за една куќа, а се споминува дека преку летото граделе *околу ѝеј куќи во едно село* (Дамјан). Домаќинот и мајсторите се пазареле за градењето на куќата – за десет дена

да се покрие, да се мачка, а пријателите помагале и носеле камења (Ораовица).

Градителите, организирани во тајфи, создале огромен број на градби кои според својата форма и начинот на обработка, или применетата декорација биле прилагодени на локалните скафања за формата на куќата.

Цртеж 30
Изглед, пресек и основа на
огниште од одаја,
Подареш

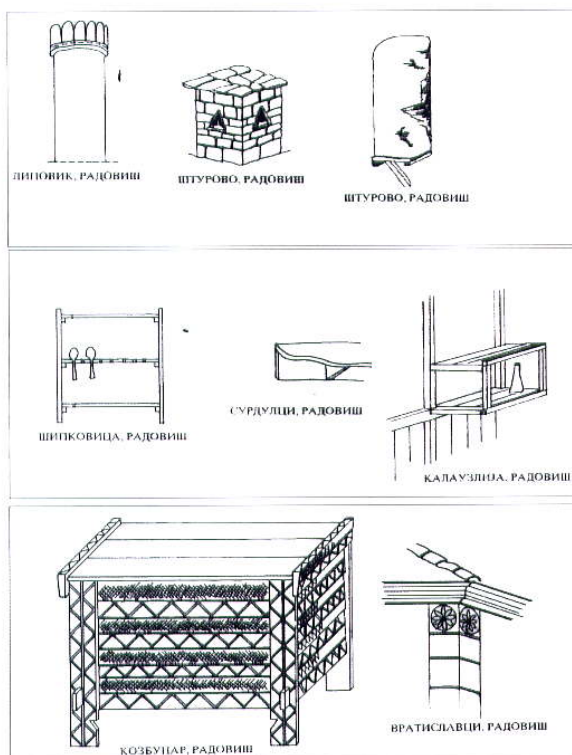
Цртеж 31
Изглед, основа и пресек
на долај,
Злеово

Во периодот на 19 и почетокот на 20 век во Радовишко можеме да дефинираме појава на неколку типови на живеалишта за кои можеме да потврдиме, врз основа на теренските истражувања, дека се најчесто градени во локални рамки.

Приземните куќи со трем и вкопан подрум во стрмниот планински терен се живеалишта кои според големината, начинот на градење и просторната содржина ги задоволувале потребите на една семејна заедница од тој период.

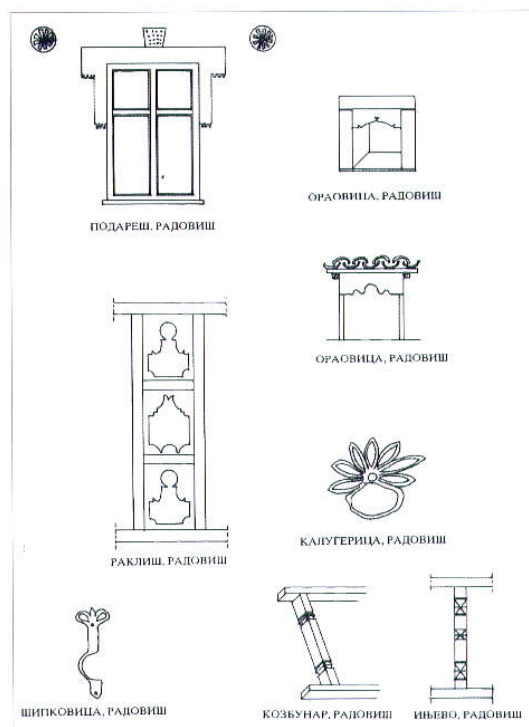
Поради климатските услови – топли лета и под влијание на традиционалните сфаќања за просторниот распоред и формата на куќата, чардакот се применувал како основен просторен елемент, не само кај куќата со приземје и кат, туку и кај приземната куќа која содржи вкопан подрум во стрмниот планински терен.

Куќата со кат – чардаклија, претставува најчесто употребуван модел на живеалиште во Радовишко, независно од етничката припадност

Цртеж 32
Изглед на оџаци,
Липовик, Штурово,
Изглед на полица, рафти,
Шипковица, Калаузија, Сурдулци
Изглед на дрвен ковчег, Козбунар
Декорација на агол од куќа, Воиславици

Цртеж 33
Надворешни делови, Радовничко
Изглед на долаји, Раклиш, Ораовица

на населението. На тој начин, отворениот чардак претставува доминантен и централен простор, како дел од отворениот тип на кука со кат, најчесто споменувана како тип на горновардарска двокатна кука,¹⁷ во поширокото балканско подрачје. Куката имала умерена надворешна декорација и скромна обработка на ентериерот, под влијание на градската кука и средноимотната турска градска кука од истиот период.

При надворешното обликување била применувана едноставна декорација на дрвените

столбови, на оградата од чардакот и на одредени делови на амбарите. Во ентериерното обликување, кај поимотните куки се обработувале таванот, долапите, огништата и покуќнинските предмети.

Притоа, одредено влијание врз формата и декорацијата на куката имале градителските тајфи и влијанијата кои тие ги носеле со себе, формирајќи локални форми на живеалишта врз основа на традиционалните сфаќања на населението.

¹⁷ Цвијић, Ј., Балканско Полуострво, Београд, 1987, 280

Petar Namičev
Museum of Macedonia – Skopje

Traditional architecture in the Radoviš district

Summary

In the 19th century and at the beginning of the 20th century the Radoviš district marked the development of several types of dwellings. Based on the field researches, it has been confirmed that houses of these types used to be built only locally in the area.

Ground-floor houses with a porch and a cellar dug in the steep mountain terrain are dwellings that satisfied the needs of a family at that time, according to the size, mode of construction and space available.

Two-storied house with a porch on the upper storey called *chardaklija* was the most frequent type of houses in the Radoviš district, regardless of the ethnic affiliation of the population.

The exterior decoration included plain ornamentation applied on wooden pillars, porch banisters and certain portions of the barn. Concerning the interior design, decorative treatment was applied on particular elements in houses of wealthy people, including the ceiling, wardrobes – *dolaps*, fireplaces and furnishings.

Form and decoration of houses were to some extent influenced by builders groups – *tajfas* and by the tendencies they introduced, thus creating local types of dwellings based on the traditional concepts of population.